

An Investigation of battle and resistance reflections in Nafsat al-Masdur

Enayatollah Sharif pour^۱, Mohammad Sadegh Basiri^۲, Tahereh Eftekhari^۳

Abstract

Nafsat al-Masdur as a major source of ornate prose in Persian literature is a literary-historical work written about the events happened at the end of Jalaluddin Kharazmshah's kingdom and the beginning of Mongols' attack. There are some aspects of resistance contents in this book. The present study tries to answer the question if we could consider this literary work in the territory of resistance literature through its textual and content analysis. By scrutinizing the text and comparing it with the features of resistance literature, we can find indicators of battle and resistance in both lexical and semantic level. The most distinctive components include the following themes: Patriotism, pity and regret for the foretime, criticizing adverse life conditions and governors' incompetence, objection against inhumanity and the transformation of moral values. By the identification of these traits in both surface and deep structure, *Nafsat-al-Masdur* could be discussed as a literary text in the domain of resistance literature. This fundamental research is analyzed based on library information.

^۱. Associate Professor of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman (Corresponding author).

^۲. Professor of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman.

^۳. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Email: t.eftekhari۲۰۲۰@gmail.com

Keywords: Resistance literature, Persian prose, Nafsat-al-Masdur.

١. Introduction

One of the greatest tragedies in the history of Iran was the Mongol invasion, which took place in ٦١٦ AH, and during ٦٥١-٦٥٦, Hulagu, a descendant of Genghis Khan, established the patriarchal dynasty in Iran. Despite the massacre of the Mongols, Iranians did not give up at once. And stability evidence emerged in the form of military, political, social and cultural resistance.

Persian literary texts have been one of the best platforms for the manifestation of resistance in any period. Nasavi is one of the capable writers who was present in the midst of this turbulent time. He is the author of Nafsat al-Masdur and a scribe during Kharazmian dynasty. Nafsat al-Masdur is one of the most important narratives and historical works that is considered a valuable work in the field of resistance literature. He has expressed vices in artistic language and has prepared himself and the people for resistance. Examining this text can acquaint the audience with one of the most sensitive periods in the history of Iran, namely the Mongol invasion, and show the characteristics and symbols of stability in this important and wonderful work of Persian literature.

٢. Methodology

This research provides information using the library method and analyzes the data using the content analysis method and finally presents the findings.

٣. Discussion

Nafsat al-Masdur is one of the original masterpieces of technical and secretary prose style of the first half of the ٧th century AH. This work is a critique of the times and the complaint of the time of incompatibility and the resistance of the author and people against this tragedy. Resistance is reflected in the superstructure and deep sections of the text. The merging of surface and deep structure in the text has caused the reflections of resistance literature to be observed at its various levels, which are classified into three categories, namely, linguistic, cultural, and literary. The effects of resistance on the export economy include patriotism, describing the characteristics of the homeland, remembering the past, criticism of adverse times, change, and protests against cowards.

۴ . Conclusion

By studying the literary-historical work of Nafsat al-Masdur, one can understand the depth of the tragedy of the Mongol invasion. It is true that Iranians suffered fatal blows in this regard in various aspects; but, they did not bow down under these sufferings and raised the awareness of resistance. Nasavi has well adapted to the turbulent political, social, and cultural conditions of the Mongol era, and according to his social mission, seeks to calm the troubled hearts of the people of this time with his words and heal their wounds by recounting them. The study of this book leads us to the conclusion that the effects of resistance on the author's thought have appeared since this book has been among the technical works; these effects are seen in the depths of difficult descriptions, arrays, words, and sentences, so much so that the introduction of this work as one of the texts of resistance seems rather unexpected.

References [In Persian]:

- Amiri Yasikand, V., & Sahabi, H. (۲۰۱۰). The study of moral themes in the narration of Zaydari Nasavi's Baharestan-e Sokhan. *Scientific-Research Quarterly of Persian Literature*. ۱۲ (۳۰), ۵۳-۷۶.
- Basiri, M. (۲۰۰۹). *Analytical course of resistance poetry in Persian literature. C ۱. From the beginning to the Pahlavi era*. Kerman: Shahid Bahonar University of Kerman.
- Batani, M. (۱۹۹۰). *New issues of linguistics*. (۴th ed.). Tehran: Agah.
- Farghani, S. (۱۹۸۰). *Diwan of poems*. (Z. Safa, Rev.). Tehran: Ferdowsi.
- Ghobadiani, N. (۱۹۹۱). *Diwan of poems*. (M. Minavi, & M. Mohaghegh, Rev.). Tehran: Tehran University.
- Haghighat, A. (۱۹۸۴). *The history of the Sarbedaran movement and other Iranian movements in the ۸th century AH*. Tehran: Scientific Publications.
- Hakim Azar, M. (۲۰۱۰). An analysis of the content of Nafsat al-Masdur Nassavi. *Educational Literature Research Journal*, ۲۷, ۱۱۰-۱۴۲.
- Hesampour, S., & Hajbi, A. (۲۰۰۸). The Role of Resistance literature in textbooks. In: A. Amiri Khorasani (ed.). *Proceedings of the First*

- Congress of resistance Literature*. Tehran: Foundation for the Preservation of Relics and Publication of Sacred Defense Values.
- Ibn yamin Farumadi. (۱۹۶۵). *Diwan of poems*. (H. Bastani, Rev.). Tehran: Sanaei Library.
- Jahadi-Hosseini, A. & Jahanshahi Afshar, A. (۲۰۱۵). The reflections of resistance in Kamal al-Din Isfahani's poems. In: A. Amiri Khorasani (ed.). *The ۲th Congress of Resistance Literature*. Kerman:Gra Publisher.
- Iqbal Ashtiani, A. (۲۰۰۹). *History of the Mongols*. Tehran: Amirkabir.
- Jovini, A. (۲۰۰۳). *Tarikh-e-Jahangosha*. (۳rd ed.). (M. Qazvini, Rev.). Tehran: Book World.
- Kamal al-Din Ismaeil Isfahani, (۲۰۰۵). *Divwan of poems*. (H. Bahr al-Olumi, Rev.). Tehran: Dehkhoda.
- Mir Sadeghi, J. (۲۰۱۰). *Dictionary of the art of narration*. Tehran: Mahnaz's book.
- Nasawi Zaydari, S. (۲۰۱۰). *Nafsat-al-Masdur* (A. Yazdgerdi, Rev.). ed۳. Tehran: Toos.
- Petroshovsky, A. P., Carroll, J. & Smith. M. J. (۱۹۸۷). *Socio-economic history of Iran, the Mongol period*. (A. Ajand, Trans.) Tehran: Ettela'at.
- Rastgoo, M. (۱۹۸۹). A review of the book of Nafsat al-Masdur. *Ma'aref*. ۶(۱).
- Safa, Z. (۱۹۸۵). *The history of literature in Iran* (۱st ed., Vol. ۳). Tehran: University of Tehran.
- Sangari, M. (۲۰۰۴). Resistance literature. *Poetry*. ۳.
- Zakeri Kish, O. (۲۰۱۵). Analyzing the lyrical content of Nafsat al-Masdur. *Journal of Lyrical Literature Researches*, ۱۳ (۲۴), ۹۷-۱۱۶.

References [In Arabic]:

- Ibn Athir, (۱۹۷۶). *Al-Kamel Fi Al-Tarikh*. (A. Halat, Trans.). Vol. ۲۶. Tehran: Bina.
- The Holy Qur'an*. (A.Y. Ali, Trans. & T. Griffith, Ed.). (۲۰۰۱). Wordsworth.

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال یازدهم، شماره بیست و یکم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

واکاوی نمودهای مبارزه و پایداری در نفثه‌المصدر

عنایت‌الله شریف‌پور^۱

محمدصادق بصیری^۲

طاهره افتخاری^۳

چکیده

نفثه‌المصدر، یکی از منابع مهم در نثر مصنوع و متکلف ادب فارسی به شمار می‌آید. در این اثر ادبی- تاریخی که حوادث اواخر سلطنت جلال‌الدین خوارزمشاه و اوایل یورش مغولان ذکر شده‌است، بارقه‌هایی از مضامین پایداری مجال بروز و ظهور یافته‌اند. در این پژوهش تلاش شده‌است، از طریق بررسی لفظی و محتوایی نفثه‌المصدر به این سؤال پاسخ داده شود که آیا می‌توان این اثر را از آثار حوزه پایداری قلمداد نمود. با تدقیق در متن و تطبیق آن با شاخصه‌های پایداری، جلوه‌هایی از پایداری و مبارزه مشاهده می‌شود که هم در لفظ و هم در معنا نمود یافته‌است. شاخص‌ترین مؤلفه‌ها شامل موارد زیر است: وطن‌دوستی، دریغ و افسوس بر گذشته، انتقاد از روزگار نامساعد، انتقاد از بی‌بصیرتی حاکمان، اعتراض به نامردمی‌ها و دگرگونی ارزش‌ها. با شناسایی این شاخصه‌ها در ژرف‌ساخت و روساخت، می‌توان نفثه‌المصدر را یکی از متون حوزه

^۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان، (نویسنده مسئول):

(e.sharifpour@mail.uk.ac.ir)

^۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان: ms.basiri@gmail.com

^۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان: t.eftekhari2020@gmail.com

پایداری معرفی کرد. نوع پژوهش در این نوشته، بنیادی است که با روش کتابخانه‌ای گردآوری شده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات پایداری، نشر فارسی، نفثة‌المصدور

۱- مقدمه

یکی از بزرگ‌ترین مصائب تاریخ ایران، حمله مغولان بود که در سال ۶۱۶ هجری اتفاق افتاد و در سال‌های ۶۵۱-۶۵۶ هلاکو، نواده چنگیز، سلسله ایلخانی را در ایران تأسیس کرد. طی این نیم‌قرن، ایران اوضاع نابسامانی داشت. حکومت بی‌تدبیر خوارزمشاهی، بی‌عدالتی و خودکامگی را سرلوحه کار خود قرار داده بود. مغولان زمانی به ایران حمله کردند که «نه تنها ظلم و ستم حاکم بود؛ بلکه قلع و قمع منظم شهروندان در یک رشته از شهرها (بلخ، مرو، نیشابور، هرات، توس، ری، قزوین، همدان، مراغه و اردبیل) و انهدام تمامی این نواحی برقرار بود. این قتل‌عام که کاری سازمان‌یافته بود و از بالا اعمال می‌شد، هدف آن، انهدام عناصر مقاوم و مبارز و اعلام خطر به ساکنان سایر شهرها و گاهی اوقات تهیه چراگشت برای چادرنشینان بود» (پطروشفسکی، ۱۳۶۶: ۳).

با این حال و به‌رغم قتل‌عام گسترده‌ای که مغولان انجام دادند، ایرانیان یکباره تسلیم نشدند. «بارقه‌های پایداری در قالب مقاومت نظامی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نمودار شد؛ مقاومتی که به احیای روحیه وطن‌پرستی و عزت‌نفس در میان مردمان بسیاری از مناطق، مخصوصاً خراسان منجر شد» (جهادی‌حسینی و جهانشاهی‌افشار، ۱۳۹۴: ۲۹۲). متون ادب فارسی یکی از بهترین بسترهای نمود پایداری‌ها در هر دوره‌ای بوده و هست. شاعران و نویسندگان، پایداری فرهنگی را ادامه دادند و ادبیات پایداری شکل گرفت. در تعریف از این نوع ادبی، آمده است:

«ادبیات پایداری به آثاری اطلاق می‌شود که تحت تأثیر شرایطی چون اختناق، استبداد داخلی، نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی، قانون‌گریزی و قانون‌ستیزی با پایگاه‌های قدرت، غصب و غارت سرزمین و سرمایه‌های ملی و فردی شکل می‌گیرد؛ بنابراین، جانمایه این آثار، مبارزه با بیداد

داخلی یا تجاوز بیرونی در همه حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و ایستادگی در برابر جریان‌های ضد آزادی هست» (سنگری، ۱۳۸۳: ۴۵).

یکی از صاحب‌نظران در این نوع ادبی، ادبیات پایداری را از نوع ادبیات متعهد معرفی می‌کند «که از طرف مردم و پیشروان فکری جامعه، در برابر آنچه حیات مادی و معنوی آنها را تهدید می‌کند، به وجود می‌آید» (بصیری، ۱۳۸۸: ۲۶). میرصادقی بیشتر بر جنبه قومی و ملی بودن ادب پایداری تأکید دارد و «دوران خاص» را بستر پیدایش ادبیات پایداری معرفی می‌کند. (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۱۶). هجوم مغول نیز دوران خاص محسوب می‌شود. این نوع ادبیات به شرح مبارزه، مقاومت و ازجان‌گذشتگی برای از بین بردن جور و ستم می‌پردازد؛ بنابراین «واکنش و ایستادگی در برابر ظلم، فساد، تجاوز و بی‌عدالتی‌های فردی و اجتماعی را پایداری و مقاومت می‌نامیم» (حسام‌پور، ۱۳۸۷: ۵۹).

از دیرباز، شاعران و نویسندگان متعهد و اندیشمندان ایرانی در مقابل ظلم و جور، پایداری کرده‌اند و اعتراض خود را به ستم‌ها با زبان آتشین شعر و نثر بیان نموده‌اند؛ از نویسندگان توانا که در بطن این روزگار پر آشوب حضور داشته، نسوی، مؤلف نفثة‌المصدر و کاتب سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه است. شهاب‌الدین محمد خرنذری زیدری، معروف به نسوی، کاتب و وزیر سلطان جلال‌الدین منکبرنی از سال ۶۲۱ تا ۶۲۸ بود. به هنگام فرار جلال‌الدین از حمله مغول، نسوی در سال ۶۲۹ به میافارقین نزد الملك المظفر رفت و خبر هلاکت سلطان را شنید و رساله نفثة‌المصدر را در شرح وقایع تألیف کرد.

نفثة‌المصدر، یکی از شاهکارهای بدیع نثر فنی و منشیانه نیمه اول قرن هفتم هجری است. این اثر، انتقادی است از روزگار و شکایت از زمانه ناسازگار و پایداری مؤلف و مردم در برابر این مصیبت. ضرورت این پژوهش در شناخت شیوه‌های مبارزاتی نسوی بر ضد ستم تاتار در دوره خوارزمشاهی است که این پایداری در قسمت‌های روساختی و ژرف‌ساختی انعکاس یافته و نیازمند تأمل بیشتر در این متن است.

نفثة‌المصدر، در زمره آثار روایی و تاریخی است و نثری ارزشمند در حوزه ادبیات پایداری به حساب می‌آید. مؤلف، رنج‌ها و پایداری‌ها و ظلم‌ستیزی و نوع‌دوستی را در کتابش به تصویر کشیده است. ردیلت‌ها را با زبان هنری بیان نموده و خود و مردم را آماده

مقاومت کرده‌است. پرسش پیش روی این پژوهش این است که آیا ادب پایداری در نفثه‌المصدور نمود داشته‌است؟ و شاخصه‌های پایداری در این اثر کدام است؟ درباره‌ی جنبه‌های گوناگون نفثه‌المصدور مقالاتی چند نگاشته شده‌است از جمله: «بررسی درون‌مایه‌های اخلاقی نفثه‌المصدور» از وحید امیری یاسی کند و حکیمه صحابی در بهارستان سخن، سال ۱۳۹۴، شماره ۳۰. در این مقاله، کتاب مذکور از دیدگاه اخلاقی تحلیل و بررسی شده‌است. مقاله «تحلیل محتوایی نفثه‌المصدور نسوی» نوشته محمد حکیم‌آذر در پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، سال ۱۳۹۴، شماره ۲۷ نیز به مسائل اخلاقی در نفثه‌المصدور پرداخته‌است. امید ذاکری کیش در مقاله «تحلیل محتوای غنایی نفثه‌المصدور»، چاپ شده در پژوهش‌نامه ادب غنایی، سال ۱۳۹۴، شماره ۲۴، از منظر ادب غنایی نفثه‌المصدور را بررسی نموده‌است. مقاله پیش رو با تحقیقات انجام شده، متفاوت و محتوای آن موضوعی تازه است.

تاکنون کتاب نفثه‌المصدور از منظر ادبیات پایداری بررسی نشده‌است؛ بنابراین بررسی این متن می‌تواند مخاطب را با یکی از حساس‌ترین مقاطع تاریخ ایران یعنی حمله مغول آشنا کند و شاخصه‌ها و مؤلفه‌های پایداری را در این اثر مهم و زیبای ادب پارسی نشان دهد.

۲- بحث

از آنجا که اولین کلید ورود به یک متن، کلمات می‌باشند، توجه به واژه‌ها از جمله مواردی است که ضمن رفتار زبانی نویسنده، قابل‌اهمیت است. از دیدگاه زبان‌شناسان، رفتار زبانی مناسب یعنی، «تشخیص اینکه چه چیزی را می‌شود و باید گفت و چه چیزی را نمی‌شود و نباید گفت. ازین مهم‌تر، اینکه آنچه را می‌شود گفت، چگونه باید گفت؟» (باطنی، ۱۳۷۴: ۵۸).

آمیختگی روساخت و ژرف‌ساخت، در متن سبب شده جلوه‌های ادب پایداری در سطوح گوناگون آن مشاهده گردد که در سه مقوله زبانی، فرهنگی و ادبی طبقه‌بندی می‌شود.

۲-۱- مقوله زبانی (ظاهری)

نویسنده، با یاری گرفتن از کلمات، جملات و اصطلاحات، فضای مقاومت را به وجود می‌آورد. در اینجا منظور از کلمه، تمام انواع آن اعم از اسم، صفت، شبه‌جمله و مانند آن است. وی واژه‌هایی را به کار برده و از بیان آن مقصودی را دنبال می‌کرده است.

۲-۱-۱- واژه‌های مربوط به اسلام، مبارزه و شهادت

مؤلف، به تناسب متن و با عنایت به هدف خود در قسمت‌های مختلف متن، از مسلمانان و خواری‌هایی که متحمل شده‌اند، یاد می‌کند. وی، طرف خودی را «مسلمان» و بیگانگان را «مشرک» معرفی می‌کند و اهل اسلام را گرفتار تاتار می‌بیند. وی در بیان جنایات افرادی که به مسلمانان ظلم می‌کردند، چنین می‌نویسد: «جگرگوشه مسلمانان را چون سبایای شرک در نخاس بشمن بخش می‌فروخت. هزیمت مسلمانان را فرا در آمده داشت و استیصال اهل اسلام را، برای وجه مصلحت خویش دانسته، درختی به برآمده، انگاشت» (نسوی، ۱۳۸۹: ۶۹).

عشق و علاقه به مسلمانی، هنگامی که در رثای سلطان می‌نویسد، هم دیده می‌شود. سلطان را «مردمک چشم اسلام» (همان: ۴۲)، «بانی اساس جهانبانی و مضحک ثغور مسلمانی» (همان: ۴۵)، «بانی اسلام و بخت خفته اهل اسلام» (همان: ۷۶) می‌داند. نسوی، به اسلام ارادتی خالصانه دارد و خود را از گروه مجاهدان می‌داند نه قاعدون. «با خود می‌گفتم اگر سعادت اسلام را مدخر است «لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (همان: ۴۲).

درگوشه‌هایی از متن، از شهادت و مرگ یاد می‌کند و مرگ با عزت را به خواری زندگانی مرجح می‌شمارد. «محاضرات همه به حدیث محاصرات مبدل گشته، ریاض و رساتیق، اُنیق، محطّ مجانیق شده، به جای هر شاهی که دمیده بود، تابوت شهیدی نهاده.» (همان: ۹۵) و شهادت را منتها درجه آرزوی انسان‌های خوشبخت می‌داند و با دادن روحیه شهادت‌طلبی و دفاع از سرزمین، مردم را تشجیع می‌کند. «هر چند سعادت شهادت که سعدا را غایت اُمّیت و کمال ارادت است و «فِي ذَلِكَ فَلَيْتَنَافِسَ الْمُتَنَافِسُونَ» نه سهل است و حَبْدَا آن نفس که مرتبه عالی «أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» را اهل است.» (همان: ۵۳) نسوی، نه تنها از مرگ نمی‌هراسد؛ بلکه به استقبال مرگ می‌رود و از

حیثیت و شرف انسانی دفاع می‌کند و پایداری فردی خود را نشان می‌دهد. حاضر است در راه مبارزه با هم‌وطنانش جان دهد و چنین مرگی را جشن می‌داند (همان: ۴۲).

۲-۱-۲- واژه‌های مربوط به جنگ و ابزار دفاعی

ایران، سرزمینی است که در طول تاریخ پر فراز و نشیب خود همواره مورد تجاوز و حمله بیگانگان قرار گرفته‌است. اوج این تجاوزها در حمله مغولان روی داد و در این کتاب که شرح حال یکی از بازماندگان این واقعه شوم است، به کرات از واژه‌های مربوط به جنگ و مبارزه، سلاح جنگی و آلات دفاعی سخن رفته‌است.

«بروق غمام بصریای «يَكَاذُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ» به بریق حسام سربای متبدل شده، برسالار ایام چون بار حوادث درهم بسته، تیغ به سرباری، در بار نهاده، شمشیری که آبداری وصف لازم او بودی، سرداری پیشه گرفته... شجره شمشیر که بهشت در سایه اوست، که الْجَنَّةُ تحتَ ظلالِ السَّيْفِ، چون درخت دوزخیان سر بار آورده ... بلارک آبخورده تا خونخوار شده، خون، خوار شده، سنان سرفراز به مثال زورآزمایان، سرافراز گشته، تیر که نصیب هدف بودی، تیر ضمیر آمده ... یمانی در قراب رقاب جایگیر آمده، خناجر با خناجر الف گرفته، سلامت از میان امت چون زه کمان گوشه‌نشین شده، امن و امان چون تیر، از دست اهل زمان بیرون رفته» (همان: ۱).

نسوی، از اینکه ایرانیان با همسایگان خود متحد نشدند تا از پس سپاه دشمن برآیند، بی‌آنکه همسایگان به آنان جسارتی نموده‌باشند، گلایه‌مند است. «جواب تاتار چگونه به لشکری دهند که به دست خویش جناح آن شکسته‌اند و قلب آن به انواع تعدی، بی‌هیچ موجبی که از آن جانب باعث شود، شکسته‌اند؟!» (همان: ۲۸). وی انتقاد خود را نثار لشکریانی می‌کند که بی‌توجه به حملات دشمن، در خوشی روزگار می‌گذرانند.

«در وقت عطعطه کفاح و حمحمه جیاد و قعقعه سلاح و ولوله اجناد، قلقل جام می و چیچاپ بوس و چشچش قلبه و فشفش شلواربند گزیده و هنگام تحجاف مغفر، زیر لحاف و بستر خزیده. زهی! عار که زهی در مقام مرامات از کمان باز نگرفتند و زارکار که در صف کارزار، لحظه‌ای به محامات باز نایستاد» (همان: ۴۵).

۲-۱-۳- تلمیح به شخصیت‌های بزرگ تاریخی و حماسی

ایرانیان، از دیرباز با متون حماسی آشنایی داشته‌اند. این اسطوره‌ها و شخصیت‌ها با معانی عمیقی که به ذهن متبادر می‌کنند، نماینده گروهی با ویژگی‌های خاص هستند. ایرانیان مسلمان به خاطر انس با قرآن و شخصیت‌های دینی در متون خود با یادآوری از این نمادها، هویت ایرانی و دینی خود را تقویت می‌کنند و مخاطب را برای مبارزه با ظلم و پایداری در برابر ستم بیگانگان مهیا می‌سازند.

مؤلف، سلطان جلال‌الدین را که از سپاه خودی است و هدف آماج دشمن واقع شده، به مسیح شفابخش و کیخسرو که ناجی ایرانیان از دام دشمن بود، شبیه می‌داند. «مسیح بود، جهان مرده را زنده گردانید، پس به افلاک رفت. کیخسرو بود از چینیان انتقام کشید، در مغاک رفت» (همان: ۴۲). در جایی او را به اسکندر که در برابر قوم یاجوج مقاومت کرد و یا به حضرت علی^(ع) و سلیمان نبی^(ع) مانند می‌کند. «سد یاجوج تاتار گشاده گشت و اسکندر نی. در خیبر کفار بسته شد و حیدر نی. دیو بر تخت سلیمان نشست و انگشترین نی.» (همان: ۵۰) در جایی، سلطان را که اسیر مغولان گشته، به اسکندر تشبیه می‌کند که گرفتار ظلمات شده‌است. «گفتی اسکندر در میان ظلمات گرفتار و آب حیات تیره» (همان: ۴۲).

۲-۱-۴- کاربرد واژه خون

این واژه نقش مهمی در فضاسازی برای شرح تجاوزها و حملات دارد و به تصویرکشاندن اوج جنایات تاتار و دردمندی مردم بی‌دفاع و بی‌سامان و از طرفی خونخواری مغولان بی‌رحم است؛ زیرا این گروه در حملات خود سیلابی از خون به راه می‌انداختند. این واژه در ناخودآگاه نویسنده جای گرفته‌است. در زیر نمونه‌ها بیان می‌شود. «بلا رگ آبخورده تا خونخوار شده، خون خوار شده» (همان: ۲). «اگرچه خون چون غصه، به حلق آمده‌است، دم فروخور و لب مگشای» (همان: ۵). در اینجا دم به معنای خون است که با خون ایهام تناسب زیبایی دارد. «از این نمط درهم می‌گفتم و درون به هزار دیده پر خون بر پادشاه و ارکان دولت و دوستان و یاران و اتباع و متعلقان می‌گریست» (همان: ۳۴). در این فجایع حتی طبیعت را هم با خود همراه می‌بیند؛ «سحاب در این غم، اگر به

جای آب، خون بارد، به جای خود است. شفق به رسم اندوه‌زدگان، رخسار به خون دل شسته است» (همان: ۴۸).

۲-۱-۵- کاربرد واژه‌ها برای تنفر از دشمن

حمله مغولان مانند بلایی بود که بر سر ایرانیان فرود آمد و عواقب ناگواری برجا گذاشت؛ اما ایرانیان زیر بار اسارت فرهنگ این قوم نرفتند؛ بلکه بر آنها تأثیر گذاشتند و پایداری در عرصه فرهنگی را ادامه دادند و در آثاری که خلق کردند، تا می‌توانستند، جنایات این دشمن را بازگو کردند. مثلاً کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی در رباعی زیر به این حادثه و نابسامانی‌هایی که میراث حمله شوم مغول است، اشاره می‌کند.

کو دیده که تا بر وطن خود گریسد بر حال دل واقعه بد گریسد
دی بر سر یک مرده دو صد گریان بود امروز کسی نیست که بر صد گریسد
(کمال‌الدین، ۱۳۴۸: ۹۶۴)

هرچند این دوران، دوران اختناق و استبداد است، اما نویسنده گاه مستقیم با توصیف و فضاسازی ادبی، مغولان را محکوم و گاهی با کنایه از واژه‌هایی استفاده می‌کند که حس تنفر و بدبینی نسبت به آنها را آشکار می‌سازد. مؤلف دقیقاً واژه دشمن را برای بیگانه به کار می‌برد. «دشمن ممالک فصیح و عریض را طی التجار به حضرموت برود، در می‌نوردید، تا ارض با طول و عرض بر ایشان چون چشم و حوصله ایشان تنگ کرد» (همان: ۳۰). گاهی دشمنان بیگانه را سگ می‌نامد: «کلاب حوالی غاب احاطت گرفته و شیر خفته» (همان: ۴۲). در جایی دیگر چنین می‌گوید: «خلالات ثغور، از بن دندان گرسنگان بر کند و به پیش خورد سگان تاتار که از آن تعفف در شریعت همّت لازم آید، دهان بیالود» (همان: ۶۱). گاهی آنها را «لشکر بی‌مرادی» (همان: ۹)، «ملاعین» (همان: ۱۱)، «ملاعین تاتار» (همان: ۳۲)، «خاکساران آتشی و گوران خرطبع» (همان: ۳۳)، «مورحصران مارسیرت» (همان: ۴۱)، «قوم یاجوج و ماجوج»، «روباه»، «دیو» (همان: ۵۰)، «ملاعین دوزخی» (همان: ۵۲) و «مهمانی بیگانه و بلایی ناگهانی» (همان: ۲۱) می‌نامد. نسوی در جریان مهاجرت ناخواسته، از دشمنان داخلی و دولتمردان انتقاد می‌کند. «در گزارش مختص خود به کرات از برخی

دوستان و دولتمردان آشنا یاد می‌کند که در این بحبوحه نه تنها او را پناه ندادند؛ بلکه بر سرش تیر و شمشیر باریدند و عسس‌وار در تعقیب او بودند» (حکیم‌آذر، ۱۳۹۴: ۱۳۲).

اوضاع درهم و ناپایدار، ثبات سیاسی را برهم زده بود و دولتمردان دست به هرگونه جنایت و خیانتی می‌زدند. نسوی نیز در انتقاد از این گروه نالایق، آنان را به بدترین شکل ممکن هجو می‌کند.

۲-۲- مقوله فرهنگی

علاوه بر اینکه لغات و عناصر لفظی، نشان‌دهنده اهداف ظلم‌ستیزی مؤلف است، محتوای متن هم بیانگر پایداری فرهنگی و دینی وی است. استفاده از آیات و احادیث و تعبیرات دینی و قرآنی نیز، نشان از مبارزه دینی و فرهنگی نویسنده دارد تا میراث گذشتگان را حفظ نماید. نسوی، با قرآن و احادیث و روایات مذهبی و ادب عربی آشنایی کامل دارد. «در این باره، لازم است ذکر شود که شأن نزول بیشتر آیات و احادیث به کاررفته در متن کتاب، با فلسفه حوادث و رویدادهای عهد مؤلف مناسبت تام داشته و منطبق با جریانات و اتفاقات عصر نویسنده است. (امیری‌یاسی کند و صحابی، ۱۳۹۴: ۴۰).

وی در وصف ویرانی ناشی از حمله مغول، از آیات بهره می‌گیرد. «مدارس آیات خلّت من تَلَاوه و منزل عَزَّ مَقْفَر العَرَصَات. حدائق و بساتین جَنّت صفت: «خَاوِيَةٌ عَلَي غُرُوشِهَا» و عراض اَمَّا كُن فَرْدُوسِ آسَا «قَاعاً صَفْصَفًا» (همان: ۲۶) نویسندگان و شاعرانی که بعد از حمله مغول به تألیف آثار پرداختند، در متون خود آثار و اشعار ادیبان دوره‌های قبل را یادآوری نمودند. مثلاً جوینی از اشعار حماسی شاهنامه در تاریخ خود بسیار بهره برده است. وی با ذکر این اشعار حماسی بر آن بوده که مقاومت و پایداری را در برابر بیگانگان، به مردم خاطرنشان کند. در متن حاضر نیز نسوی، از اشعار سیزده تن از شاعران فارسی‌گو و حدود چهل تن از گویندگان عرب‌زبان استفاده کرده است.

۲-۳- مقوله ادبی

نسوی، گاه از طریق شگردهای ادبی یعنی به کارگیری انواع توصیفات، مبالغه‌ها، کنایات، استعارات و دیگر عناصر ادبی به مقاومت و مبارزه می‌پردازد که می‌توان آن را «مبارزه ادبی» علیه بیگانگان تعبیر کرد. از موارد جالب این توصیفات، فضاسازی ادبی است

که مؤلف در حادثه مرگ سلطان بیان می‌کند و به گونه‌ای فضاسازی می‌شود که اوج اندوه در آن موج می‌زند؛ زیرا نسوی سلطان را قهرمانی می‌شناسد که در برابر مغولان پایداری و مبارزه کرده‌است. «وی برخلاف شاعران مداح درباری که همواره سخاوت ممدوح را در مدایح خودشان برجسته جلوه می‌دادند، بیشتر بر شجاعت ممدوح تکیه دارد. ویژگی‌یی که به گواهی تاریخ، سلطان جلال‌الدین واقعاً داشته‌است» (ذاکری کیش، ۱۳۹۴: ۱۰۶).

نویسنده، در مرگ مخدوم خود، احساس غم سنگین خود را با انتخاب واژگان مناسب چنین بیان می‌دارد: «آفتاب بود که جهان تاریک را روشن کرد، پس به غروب محبوب شد. نی، سحاب بود که خشکسال فتنه زمین را سیراب گردانید، پس بساط درنوردید. شمع مجلس سلطنت بود، برافروخت، پس بسوخت. گل بستان شاهی بود، بازخندید، پس بیژم‌رید» (همان: ۴۷). «آفتاب»، «سحاب»، «شمع مجلس سلطنت» و «گل بستان شاهی» همه استعاره از سلطان جلال‌الدین می‌باشد. وی همچنین گاهی از عناصر طبیعت بهره می‌گیرد و به تشنیه دشمن می‌پردازد:

«پنجاه طلب از اطلاب ملاعین تاتار، کائنها ارکانُ یذبلُ أو هضابُ شَمَام، مانند سحاب که لواقع آن را به سوابق رساند یا سیلاب که تواتر امداد صواعق، آن را از شواحق سوی هامون راند، لیکن سحابی، حشو آن عذاب و میغی، رش آن تیغ و غیشی، قطر آن عیث و غیمی، رشح آن ضیم و ابری حمل آن کبر، بر قصد لشکر، بر حدود ارمن گذشتند» (همان: ۳۲).

در زیر جلوه‌های پایداری در نفثه‌المصدور را بررسی می‌کنیم.

۲-۴- جلوه‌های پایداری در نفثه‌المصدور

۲-۴-۱- وطن دوستی و توصیف ویژگی‌های وطن

با شروع حمله مغول، تعداد زیادی از شهرهای سرزمین مادری، دست‌خوش تاراج مغول گردید؛ مسجدها، مدارس، کتابخانه‌ها و خانقاه‌ها با خاک یکسان شدند. تعداد کشته‌شدگان این حادثه به حدی زیاد بود که جوینی در تاریخ جهانگشای خود این‌گونه می‌نویسد: «تا رستخیز اگر توگد و تناسل باشد، غلبه مردم به عشر آنچه بوده‌است، نخواهد رسید» (جوینی، ۱۳۸۲: ج ۱: ۲۱۱).

حملة تاتار سبب شد که ایرانیان از وطن خود دور و آواره غربت شوند. این حملات آن قدر فراگیر و وسیع بود که تمام خراسان و ماوراءالنهر را پر از وحشت کرده بود. این نوع مهاجرت، ناخواسته بود و نسوی نیز درگیر این مهاجرت ناخواسته گشت. تسلط مغول، اثر شدیدی در بلاد روم و نواحی آسیای صغیر نداشت و همین امر باعث شد که شهرهای معتبر آن سرزمین، پناهگاه گریختگان ایرانی گردد و در غالب شهرهای آسیای صغیر، مهاجران ایرانی با مردم حشر و آمیزش یافتند. (صفا، ۱۳۶۴: ۱۰۰). گروهی که فرصت مهاجرت نیافتند، در ایران ماندند و تیغ آبدار مغول را پذیرا شدند و طعمه شعله‌های آتش گشتند. مؤلف «الکامل فی التاریخ» درباره کشتگان این بلای عظیم، این گونه نوشته است:

«چند سال از ذکر این حادثه خودداری کردم و به مناسبت عظمت آن، از نوشتن آن کراهت داشتم. کیست که بر او نوشتن بر مرگ اسلام و مسلمین آسان آید و این کار را سهل و ساده پندارد؟! کاش از مادر نزاده بودم و قبل از این واقعه مرده و در اعداد فراموش شدگان، معدوم شده بودم» (ابن اثیر، ۱۳۵۵: ۱۲۵).

مملکت در این دوران به شدت آسیب دیده است و شاعران به توصیف این بدبختی‌ها پرداخته و بر وطن مویه سرداده‌اند.

ز دست و پای این گردن زنان است سراسر ملک ویران اوفتاده

(سیف فرغانی، ۱۳۶۴: ۱۱۸)

نسوی، وقتی به رکاب سلطان می‌پیوندد، مأمور می‌شود به قلعه «الموت» رود. در راه بازگشت به قزوین خبر ورود تاتار را می‌شنود و به تبریز می‌رود و به مأموریتی به قلعه «شیرکوت» فرستاده می‌شود و در آنجا درمی‌یابد که مغولان خرگاه سلطان را تصرف کرده‌اند - لذا فرار می‌کند و از آنجا به گنجه می‌رود و از وطن خود آواره می‌شود؛ اما همواره حب وطن در دل او شعله‌ور است و در چند جای اثر خود احساسات و تعلقش به سرزمین و وطن را بیان می‌کند و از دل‌تنگی‌های خود نسبت به دوستان مشفق و اصدقاء ناممذاق چنین می‌گوید: «بعد از دو ماهه مقام به خوی، چون پای را از خزانه «فکسون العظام لحمًا»، دیگر بار کسوت نو دادن، تمنی حب وطن و هوای اهل و مسکن، زمام ناقه طبع سوی خراسان می‌کشید» (نسوی، ۱۳۸۹: ۹۶) و نیز «انصاف، اگر فرقت خانه و وطن، منغص

این حال نبود، جمعیتی تمام دارمی و اگر هوای خراسان بر آتشم ندادی، غم‌های جهان باد پندارمی» (همان: ۱۱۷).

نسوی، پس از آنکه بعد از مدت‌ها به سکون و آرامش نسبی می‌رسد، باز هم احساس رضایت خاطر ندارد و گاهی یاد زیبایی و خاطرات سرزمین مادری می‌افتد: «از آنها نیستم که به فراغت ریزه‌ای که در غربت دست‌دهد، دل از مسقط‌الرأس و منشأ و مبدأ و اساس برتواند داشت و نه از آن قبیله که با هر قومی درآمیزم» (همان: ۱۱۹). شوق وطن در هنگامه اوج سختی‌ها در وجودش زبانه می‌کشد و آرزو دارد حال که نمی‌تواند به سرزمین محبوبش رجوع کند، به هنگام مرگ، او را به زیدر رسانند و در آن سرزمین به خاک سپارند (همان: ۵۵).

۲-۴-۲- یادکرد از روزگار گذشته

از آنجا که ادیبان هر سرزمینی، انسان‌های حساس و وجدان‌های آگاه هر اجتماعی هستند، بیشتر از دیگران، کمبودها، ناراستی‌ها و دغل‌بازی‌ها را درمی‌یابند. انسان‌ها هنگامی که در آرامش و صلح زندگی می‌کنند، همه چیز را طبیعی می‌دانند و گاهی شکرگزار روزهایی نیستند که به کامشان بوده‌است و در دوران ظلم و سرکشی به روزگاران خوش گذشته حسرت می‌خورند و آن خاطرات را پناهگاه امن روزهای وحشت خود می‌دانند. عنوان کتاب به شایستگی بیانگر محتوای اثر است. نفثة‌المصدر، به معنی خلطی است که فرد مبتلا به درد سینه، به بیرون می‌افکند و راحت می‌شود و «مجازاً به سخنانی گفته می‌شود که بیانگر دردهای درون است و گوینده با گفتن آن، اندوه دل خویش را کم می‌کند و موضوع کتاب نفثة‌المصدر، بیشتر همین عقده‌گشایی‌ها و شکوه‌گری‌هاست» (راستگو، ۱۳۶۸: ۱۳۶).

مؤلف، در ابتدای کتاب وضع آشفته خود و اوضاع مملکت را توصیف می‌کند. مملکتی که روزگاری در امن و آسایش به سر می‌برده‌است، اکنون روی خوشی را نمی‌بیند. «به کدام مشتاق، شداید فراق می‌نویسی؟ و به کدام مشفق، قصه اشتیاق می‌گویی؟ اگر چه

خون، چون غصّه به حلق آمده‌است، دم فروخور و لب مگشای؛ چه، مهربانی نیست که دل‌پردازی را شاید» (نسوی، ۱۳۸۹: ۵).

نسوی، روزگاری در دربار، مقام رسمی داشته‌است و با حمله مغول، تمام مال و مکتب و موقعیت خود را ازدست می‌دهد. او هم بر عمر گذشته و روزگار پیشین دریغ می‌خورد و هم بر روزگار معاصرش که انحطاط عقلی، فکری، علمی، سیاسی و اجتماعی را دربرداشت و این اوضاع نابسامان تا قرن‌ها بعد هم ادامه یافت. جوینی، انحطاط روزگار را چنین گزارش می‌دهد:

«به سبب تغییر روزگار و تأثیر فلک دوّار و گردش گردون دون و اختلاف عالم بوقلمون، مدارس درس، مندرس و معالم علم، منطمس گشته و طبقه طلبه آن در دست لگدکوب حوادث، پایمال زمانه غدار و مگار شد و به صنوف صرف فتن و محن گرفتار و در معرض تفرقه و بوار معرض سیوف آبدار شدند و در حجاب تراب ماندند» (جوینی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۳).

۲-۴-۳- انتقاد از روزگار نامساعد

اعتقاد به ناپایداری جهان به خاطر تأثر از اوضاع آشفته، در این دوره به شدت رواج می‌یابد؛ مثلاً ابن‌یمین شاعر این دوران، از روزگار سفله‌نوازی گلایه می‌کند که او را می‌آزارد.

ای دوستان! به کام دلم نیست روزگار آری زمانه دشمن اهل هنر بود
رسمیست در زمانه که هر کم‌بضاعتی رتبت بسی‌اش ز اهل هنر بیشتر بود
(ابن‌یمین، ۱۳۴۴: ۶۳)

مؤلف، از همان آغاز کتاب از این اوضاع و واژگون‌بودن اثر کارها گلایه می‌کند و لب به شکوه و انتقاد می‌گشاید.

«از ارتفاع خرمن سپهر، برخورداری مجوی که ناپایدار است. از عین مُزئیف مهر، کیسه برمدوز که جوزایی کم‌عیار است. کرّه تند فلک را هیچ رانض بر وفق مرام رام نکرده‌است. توسن بدلگام چرخ را هیچ صاحب‌سعادت، عادت بد از سر بیرون نکرده‌است. گردون دون‌پرور، هیچ کسری را بی‌کسری نگداشته، جهان جهان، هیچ تُبع را بی‌تبع نگشته‌است» (نسوی، ۱۳۸۹: ۴۹).

نسوی، دنیا را دار مکافات می‌داند که هرکسی در همین جهان به سزای کارهای خود می‌رسد. در روایت حادثه گنجه که آشوبگران، نزدیکان دربار را به قتل رسانیده بودند، سرانجام به دست مغول، تقاص پس می‌دهند: «لاجرم به شومی طغیان و وبال عصیان پادشاهی ... و سخط آفریدگار» و «كَذَلِكَ نُؤَلِّی بَعْضَ الظَّالِمِیْنَ بَعْضاً بِمَا یَكْسِبُونَ» به لشکرگاه تاتار، دمار از آن رباع و دیار برآورد» (همان: ۲۵). سرانجام کسانی که خیانت ورزیدند، به دست گروه دیگر به عقوبتی دردناک رسیدند.

۲-۴-۴- انتقاد از بی‌بصیرتی حاکمان

مشاوران و امیران سلطان در هنگامه نبرد مغول، نتوانستند تدبیری هوشمندانه اتخاذ کنند و با دولت‌های دیگر متحد شوند و از هجوم ویرانگر مغول به سرزمین ایران جلوگیری کنند. از طرفی امور داخلی کشور در این زمان دچار هرج و مرج شده بود و بی‌تدبیری حکام سبب شد که دولت خوارزمشاهی شکست سنگینی را متحمل شود. در جریان انتخاب رسول جهت رسالت بین حکومت خوارزمشاهی و حکومت روم و شام، برای دفع فتنه مغول و همکاری در این امر مهم حکومت ایران تأخیر می‌کند و مؤلف از این تأخیری که به وقوع پیوسته به «سوء تدبیر» تعبیر می‌کند که در نهایت به «سه طلاقه و چهار تکبیر زدن ایشان بر ملک ایران» منجر می‌شود (همان: ۳۰).

از طرفی پادشاه در انتخاب و گزینش مشاوران بی‌تدبیری کرده است. زیدری از «خران خام‌کاری» سخن می‌گوید که با تأخیری طولانی در پی دوستی با حکومت روم و شام برمی‌آیند و در پی جلب مشارکت آنها در مقابله با فتنه مغول، دست‌به‌کار می‌شوند. (همان: ۲۷). نمونه بارز این بی‌تدبیری‌ها انتخاب «اوترخان» است که «با چهار هزار سوار بر سیل یزک» (همان: ۳۷) مأمور می‌شود تا اخبار دشمن را معلوم کند و مؤلف او را «سست تدبیر» می‌نامد (همان: ۳۹).

نسوی، با اینکه از وابستگان دربار است و به سلطان ارادت دارد، از رفتار مخدوم و بی‌تدبیری او اظهار خشم و عصبانیت می‌کند. «دوازده روز مهلت به موغان که به استعراض جیوش و عساکر و تثقیف ذوابل و تحدید بواطر مشغول بایستی بود، از ابتدای صباح تا انتهای رواح، به صید آهو و خریط می‌نشست و به ضرب نای و بریط، غبوق به صبح

می‌پیوست» (همان: ۱۷-۱۸). پادشاه بی‌تدبیر، به‌جای اینکه راه‌حلی مناسب یابد، همچنان در خواب خرگوشی خفته و مؤلف از این اوضاع چنین یاد می‌کند و خود در اضطراب و نگرانی روزگار می‌گذراند.

۲-۴-۵- انتقاد از دگرگونی ارزش‌ها

با حمله‌ی خانمان‌سوز مغول، جایی برای انسانیت و بزرگی و کرامت باقی نماند. همه‌ی ارزش‌ها به‌ضد ارزش تبدیل شدند. چهل سال اوضاع ایران آشفته و درهم بود. «هیچ‌یک از تهاجم اقوام بیگانه، در شدت و عظمت به‌پای حمله‌ی مغول نمی‌رسد. ایران در این دوره به پایه‌ای گرفتار نابسامانی گردید که آثار شوم آن تا قرن‌ها باقی بود» (حقیقت، ۱۳۶۳: ۱۷). در این دوران همه‌ی طبقات جامعه اعم از امرا، حکما، فقها، شاعران و مردم کوچک و بازار صفات انسانی را رها کرده و خوی فریبکاری را در پیش گرفتند.

نسوی، از سفیهانی که در صدر نشسته‌اند و ظلم و فساد را فراگیر کرده گلاویه‌ها دارد. زمانی که مؤلف از سوی سلطان مأمور به انجام وظیفه‌ای می‌شود، از شمس‌الدین علی جندی، وزیر سلطان جلال‌الدین، ناجوانمردی‌ها می‌بیند و درباره‌ی رفتار او چنین می‌گوید: «در نوبت غیبت عراق، دست گرد جهان برآورد تا مجنونی نحوی به دست او افتاد، خطی چون دستگاه کفش‌گران پریشان، عبارتی چون هذیان مهموم نامفهوم، از او ملواح شرکت قصد ساخت و به استعانت شرکت عمر و زید و تقدیم انواع حيله و کید، قرار منصب کتابت در غیبت میان او و بنده «لِلدَّكْرِ مِثْلُ حِطِّ الْأَنْثِينِ» داد و ثلثی از اصابات و الثلثُ کثیراً به اجانب او نهاد» (نسوی، ۱۳۸۹: ۱۴).

در شعر شاعرانی چون ناصرخسرو هم، این نوع شکوه از دگرگونی ارزش‌ها دیده می‌شود. زمانی که به قول شاعر، دیوان سلجوقی بر خراسان چیره گشتند، شاعر انتقاد می‌کند و به زیبایی جامعه‌ای را تصویر می‌کند که در آن هنجارها به ناهنجاری و ارزش‌ها به ضد ارزش تبدیل شده‌اند.

چون که نکونگری جهان چون شد خیر و صلاح از جهان جهان چون شد
 چاکر نان پاره شد فضل و ادب علم به مکر و به زرق معجون شد
 زهد و عدالت سفال گشت و حجر جهل و سفه، زرّ و درّ مکنون شد
 فعل همه جور گشت و مکر و جفا قول همه زرق و غدر و افسون شد
 سربه فلک بر کشید بی خردی مردمی و سروری در آهون شد
 (ناصر خسرو، ۱۳۷۰: ۷۸)

این گونه تغییرات، معلول شرایطی است که ناهلان بر سرکار می آیند و بدون داشتن شایستگی به مقام می رسند. در چنین جامعه‌ای نامردمی رواج یابد و جای ارزش و ضد ارزش جابه جا می شود.

۲-۴-۶- اعتراض به نامردمی‌ها

از خلال اعتراضات نسوی، می توان چشم اندازی از جامعه مغول را تصویر کرد. جامعه نابهنجاری که نه تنها حاکمان بیگانه در آن انواع ظلم را در حق مردم بی گناه روا می دارند؛ بلکه هم وطنان نیز در حق هم بی رسمی ها پیشه می کنند، گویی مسلمانی در این دیار به فراموشی سپرده شده است. در بحبوحه حمله مغولان، مردم نسبت به یکدیگر بی تفاوت بودند و بی اعتمادی رواج یافته بود. اگر بی پناهی به آنها پناه می آورد او را مأیوس می کردند و در را به روی او می بستند. به عنوان نمونه در طول مهاجرت ناخواسته که مؤلف داشته است، ماجرای را شرح می دهد که برای خود او اتفاق افتاده است:

«سحر گاهان که نفس سربه مهر صبح، سردمهری آغازید، سپیده دم سرد به تدریج دهان باز کرد، خویشتن را به خرابه ای انداخته بودم. پیش هر آفریده که حاضر شدم، چون سعادتتم از پیش فرابrand. به در هر خانه که رفتم، چون کار من فرو بسته بود. قصه حال بر هر که خواندم؛ کآن کم یسمعها کآن فی اذنیه و قرأ. عاقبت کار، از آن خرابه به مصطبه ای راضی شدم. ورم در حال به رسم استغفار در قدم افتاد و ألم بر سبیل اعتذار، بر پای ایستاد. آتش تب به دمی که در شب واقعه تافته بود، افروخته شد. گوشت و پوست چنان از هر دو پای در آمد که انگشتها مانند، أصابع مذری برهنه ماند و کف چون پنجه مریمی عاری شد.» (همان: ۹۲).

برای نمونه به برخی از بی‌اعتنایی و بی‌تفاوتی‌های مسلمانان نسبت به احوال یکدیگر اشاره می‌شود. فروختن زن و فرزند مسلمانان در بازار برده‌فروشان (همان: ۶۰)، ضعیف‌کشی عیاران (همان: ۱۰۳)، ظلم و ستم رهنزان به مردم در عرصه‌های نبرد و غارت اموال بی‌پناهان به هنگام پناه‌جویی (همان: ۱۱). اینها بخشی از تباهی و ظلم مردمان است در حق یکدیگر در روزگار نویسنده.

۳- نتیجه‌گیری

با مطالعه اثر ادبی - تاریخی نفثة‌المصدور، می‌توان به عمق فاجعه هجوم مغول پی برد. درست است که ایرانیان در این دوره از جنبه‌های گوناگون بسیار آسیب دیدند؛ اما باز در زیر این مصائب سر خم نکردند و علم پایداری را برافراشتند. نسوی، به‌خوبی شرایط و اوضاع سیاسی - اجتماعی و فرهنگی عصر پر آشوب مغول را درک کرده‌است و بنا به رسالت اجتماعی خویش می‌کوشد تا با کلام خود، آرام‌بخش دل‌های پریشان اهل عصر باشد و با بازگویی آنها التیامی بر زخم‌های خود بخشد. بررسی این کتاب ما را به این نتیجه می‌رساند که جلوه‌های پایداری در اندیشه مؤلف در سطوح گوناگون چه رو ساخت و چه ژرف ساخت ظاهر شده‌اند. از آن‌جا که این کتاب در زمره آثار فنی است؛ این جلوه‌ها در پوشش توصیفات، آرایه‌ها، لغات و جملات دشوار در ژرف ساخت دیده می‌شوند تا جایی که معرفی این اثر به عنوان یکی از متون پایداری تا حدی دور از انتظار به نظر می‌رسد. شاخص‌ترین مؤلفه‌ها موارد زیر است: وطن‌دوستی، دریغ و افسوس بر گذشته، انتقاد از روزگار نامساعد، انتقاد از بی‌بصیرتی حاکمان و اعتراض به نامردمی‌ها و دگرگونی ارزش‌ها. با شناسایی این شاخصه‌ها در ژرف ساخت و رو ساخت متن، می‌توان نسوی را نویسنده‌ای ظلم‌ستیز دانست و نفثة‌المصدور را متنی در حوزه پایداری معرفی کرد.

کتابنامه

- قرآن کریم.
- ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی. (۱۳۵۵). **الکامل فی التاریخ**. ترجمه ابوالقاسم حالت. ج ۲۶. تهران: بی‌نا.
- ابن یمن فریومدی. (۱۳۴۴). **دیوان اشعار**. تصحیح حسینعلی باستانی‌راد. تهران: کتابخانه سنایی.
- اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۸۸). **تاریخ مغول**. تهران: امیرکبیر.
- امیری یاسی کند، وحید؛ صحابی، حکیمه. (۱۳۹۴). «**بررسی درون‌مایه‌های اخلاقی در نشئه‌المصدور زیدری نسوی**». چاپ‌شده در بهارستان سخن (فصلنامه علمی- پژوهشی ادبیات فارسی)، س ۱۲، ش ۳۰، صص ۵۳-۷۶.
- باطنی، محمدرضا. (۱۳۷۴). **مسائل نوین زبانشناسی**. چاپ ۴. تهران: آگاه.
- بصیری، محمداصادق. (۱۳۸۸). **سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی**. ج ۱. از آغاز تا عصر پهلوی. کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر.
- پطروشفسکی، ا، پ، یان کارول؛ اسمیت، جان ماسون. (۱۳۶۶). **تاریخ اجتماعی- اقتصادی ایران در دوره مغول**. ترجمه یعقوب آژند. تهران: اطلاعات.
- جوینی، عطاملک. (۱۳۸۲). **تاریخ جهانگشای**. تصحیح محمدبن عبدالوهاب قزوینی. چاپ ۳. تهران: دنیای کتاب.
- جهادی‌حسینی، امیر؛ جهانشاهی افشار، علی. (۱۳۹۴). «**جلوه‌های پایداری در اشعار کمال‌الدین اصفهانی**». چاپ‌شده در مجموعه مقالات پنجمین کنگره ادبیات پایداری. ج ۱. به کوشش احمد امیری خراسانی. کرمان: نشر گرا.
- حسام‌پور، سعید؛ حاجبی، احمد. (۱۳۸۷). «**سهام ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی**». چاپ‌شده در مجموعه مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری. به کوشش احمد امیری خراسانی. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- حقیقت، عبدالرفیع. (۱۳۶۳). **تاریخ جنبش سرداران و دیگر جنبش‌های ایرانیان در قرن هشتم هجری**. تهران: انتشارات علمی.

- حکیم‌آذر. محمد. (۱۳۹۴). «**تحلیل محتوای نفثة‌المصدور نسوی**». چاپ‌شده در پژوهش‌نامه ادبیات تعلیمی، س ۲۷، پاییز. صص ۱۱۵-۱۴۲.
- ذاکری‌کیش، امید. (۱۳۹۴). «**تحلیل محتوای غنایی نفثة‌المصدور**». چاپ‌شده در پژوهش‌نامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، س ۱۳، ش ۲۴. صص ۹۷-۱۱۶.
- راستگو، محمد. (۱۳۶۸). «**مروری بر کتاب نفثة‌المصدور**». چاپ‌شده در معارف، دوره ۶، ش ۱.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۳). «**ادبیات پایداری**». چاپ‌شده در شعر، ش ۳.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۴). **تاریخ ادبیات در ایران**. ج ۳. بخش اول. چاپ ۳. تهران: دانشگاه تهران.
- فرغانی، سیف. (۱۳۶۴). **دیوان شعر**. با مقدمه ذبیح‌الله صفا. تهران: انتشارات فردوسی.
- قبادیانی، ناصر خسرو. (۱۳۷۰). **دیوان اشعار**. تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کمال‌الدین، اسمعیل اصفهانی. (۱۳۴۸) **دیوان**. تصحیح حسین بحرالعلومی. تهران: دهخدا.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۷۷). **واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی**. تهران: کتاب مهناز.
- نسوی‌زیدری، شهاب‌الدین محمد. (۱۳۸۹). **نفثة‌المصدور**. تصحیح و شرح امیرحسن یزدگردی. چاپ ۳. تهران: توس.

